

Trvale udržitelná budoucnost pro ČR a SR - národní studie 21. století

Před čtrnácti lety, r. 1980, vydal Gerald O. Barney se svými spolupracovníky publikaci „Global 2000 - zpráva pro prezidenta Cartera“, která se zabývala perspektivami vývoje lidstva na přelomu tisíciletí. Nedlouho poté se na autora začali obracet lidé z mnoha zemí, kteří měli zájem o zpracování podobné široce zaměřené studie. Dr. Barney se proto r. 1983 rozhodl založit ve Washingtonu Institut pro studia 21. století (od července 1993 přejmenovaný na Millennium Institute) - nezávislou, nevydělečnou, charitativní a vzdělávací organizaci.

Institut pro studia 21. století začal pomáhat výzkumným týmům v industrializovaných i neindustrializovaných zemích při zpracování studií zkoumajících alternativy národní budoucnosti a strategií pro dosažení žádoucích cílů. V průběhu let se takto vytvářel nový typ studií orientovaných na budoucnost, tzv. národní studie 21. století (Garrett, Barney a kol. 1991).

V r. 1990 nabídl tento Institut pomoc při vypracování národní studie 21. století také Československu. Koordinátorem projektu se stala Katedra ekologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Během rok trvajících přípravných prací bylo kontaktováno mnoho významných osobností - vědců i politiků. Řada z nich tuto iniciativu přivítala a slíbila pomoc podle svých možností. Nejvýraznější podpory se iniciátorům projektu dostalo od tehdejšího předsedy Federálního výboru pro životní prostředí Josefa Vavrouška.

Podle definice Institutu pro studia 21. století je národní studie 21. století **multisektorální** ve své podstatě, **integrativní** ve svém přístupu, **dlouhodobá** ve své perspektivě a **orientovaná na identifikaci spolehlivě fungujících strategií** bez nežádoucích následků.

Aby česká a slovenská studie mohla být zařazena mezi národní studie 21. století, musela splnit tyto kritéria:

- Práci vedou spíše domácí odborníci, než zahraniční konzultanti.
- Zkoumá se řada klíčových odvětví, včetně demografie, přírodních zdrojů, stavu a vývoje životního prostředí, zdraví obyvatel, hospodářských rezortů (průmysl, zemědělství atd.). Studie integruje odvětvové analýzy, spíše než na hluboké poznání určitého odvětví se orientuje na vzájemné vazby a souvislosti mezi odvětvími.
- Koncentruje se na dlouhodobou perspektivu (dvou až tří desetiletí) více, než na krátkodobé problémy.

- Uvažuje o vlivu občanů ČR a SR na globální situaci a naopak, zkoumá jaký vliv má globální ekonomika, stav životního prostředí, bezpečnosti apod. na obyvatelstvo. Zdůrazňuje se vyhledávání strategií, které jsou environmentálně, sociálně a ekonomicky trvale udržitelné (sustainable).

Jádro česko-slovenského týmu tvoří ekologové, proto je studie zaměřena především environmentálně. Dosud se na práci podílelo 27 členů řešitelského kolektivu ze čtrnácti univerzitních nebo výzkumných pracovišť z ČR a SR.

Cílem studie je připravit podklady pro tvorbu koncepce či strategie trvale udržitelného rozvoje (resp. trvale udržitelného způsobu života). Cítíme totiž, že jako ekologové a environmentalisté dokážeme dobře analyzovat dnešní nepříznivý stav a vývoj kvality životního prostředí, ale nedokázali jsme přijít s konstruktivní pozitivní vizí kam a jak chceme vývoj společnosti směřovat. Trvale udržitelný rozvoj chápeme jako proces změny, ve kterém využívání zdrojů, směřování investic, orientace technologického rozvoje a institucionální změny jsou v souladu s budoucími, stejně jako se současnými potřebami (definice World Commission on Environment and Development, 1987).

Tomuto cíli je přizpůsobena struktura projektu:

- Prvním krokem, dnes prakticky dokončeným, byly *základní odvětvové analýzy*. V celkem 21 odvětvích (seskupených podle příbuznosti do tzv. bloků) jsme se pokusili popsat stručně současný stav, faktory, které jsou pro vývoj odvětví klíčové a v nástinu jsme popsali i perspektivy jeho rozvoje.

- Druhým krokem, také dokončeným, jsou *integrace odvětví*. Zde jsme se pokusili o nalezení některých vzájemných souvislostí a vazeb mezi odvětvími.

- Následujícími dvěma kroky jsou: *tvorba alternativních scénářů rozvoje společnosti* a důkladnější *propracování tzv. „žádoucího“ scénáře*, scénáře trvale udržitelného rozvoje.

- Posledním krokem by pak měla být *propagace* a úsilí o *realizaci výsledků*.

Základní odvětvové analýzy

- **Mezinárodní souvislosti** - zabývali jsme se jimi ze tří hledisek:
 - postavení ČR a SR v Evropě a ve světě,

- globální tendence dlouhodobého charakteru, které mohou ČR a SR ovlivnit,
- jak mohou naopak, ČR a SR inspirovat a ovlivnit mezinárodní dění.

Rádi bychom upozornili především na rozdělení světa na „bohatý Sever“ a „chudý Jih“ (a s ním spojenou migraci) a na vyhrocující se globální environmentální problémy. Za další globální potenciální hrozbu mohou být považovány nacionalismus, rasismus, organizované násilí a kriminalita a také náboženský fundamentalismus.

• **Životní prostředí, krajina.** Tento blok považujeme v našem projektu za klíčový. Charakterizovali jsme stručně složky životního prostředí, faktory působící na jeho kvalitu pozitivně či negativně a důsledky, které z toho vyplývají (Vavroušek, 1990).

Vlastní tvůrčí práce však spočívá v krajinněekologickém hodnocení území pomocí geografického informačního systému (GIS). Dosud je zpracováno území Slovenska, firma Regioplán z Nitra vypracovala 20 analytických map přírodních a socioekonomických složek krajiny. Na ně navazují 20 syntetických map, jejichž cílem bylo:

- stanovení potenciálu krajiny z hlediska vybraných hospodářských odvětví (lesní hospodářství, zemědělství, vodní hospodářství, rekreace) a stanovení integrovaného potenciálu pro využívání krajiny,
- určení parametrů ekologické kvality krajiny (stupeň původnosti krajiny, její ekologicky významné prvky, úroveň kvality životního prostředí, environmentální zatížení, systém ekologické kvality a environmentální únosnost krajiny),
- vypracování návrhu regionalizace území Slovenska (typizace přírodních regionů, socioekonomické regionalizace a následné komplexní regionalizace),
- vypracování návrhů na rozvoj území (předpoklady rozvoje území z hlediska strategie trvalé udržitelnosti).

• **Obyvatelstvo.** Kapitulu zpracovali členové Katedry geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývali se charakteristikou základních demografických struktur, jako jsou: věkové složení obyvatelstva, klasifikace obyvatelstva podle vzdělání, profesní, národnostní a náboženská struktura. Dále charakterizovali zdravotní stav obyvatelstva (úmrtnost, střední délka života). Třetí podkapitulu tvoří problematika reprodukce a rodiny, čtvrtá podkapitola se zabývá migrací obyvatelstva.

• **Materiální produkce.** Materiální produkce zahrnuje šest odvětví: těžbu minerálních zdrojů, energetiku, zemědělství, lesní hospodářství, vodní hospodářství, průmysl.

• **„Materiální služby“.** Zde jsme brali do úvahy: dopravu, spoje a telekomunikace, osídlení, turistický ruch a rekreaci. Telekomunikace považujeme za klíčové odvětví pro další

rozvoj společnosti a vstup do postindustriální éry či Tofflerovy „třetí vlny“.

• **Institucionální uspořádání.** Začleňujeme sem systémy: ekonomický, politický a právní; národnostní a etnické problémy; bezpečnost státu a obyvatel, vzdělání a výchovu.

• **Systém hodnot, etika životního prostředí.** Společně s blokem „životní prostředí, krajina“ považujeme tento oddíl v rámci projektu za nejdůležitější. Řada ekologů, sociologů i filosofů nespátňuje zásadní řešení našich environmentálních problémů v politickém systému či ve fungování ekonomického systému, ale především ve změně hodnotových orientací, které by oslabily naši konzumní nezřízenost. Podle výsledků sociologického výzkumu Ekorsy (1992) je možné českou populaci rozdělit do tří základních typů:

- antropocentricky orientovaná část populace - představuje zhruba 45 % zastoupení,
- biocentricky orientovaná část populace - asi 30 %,
- teocentricky orientovaná část populace - asi 25 %.

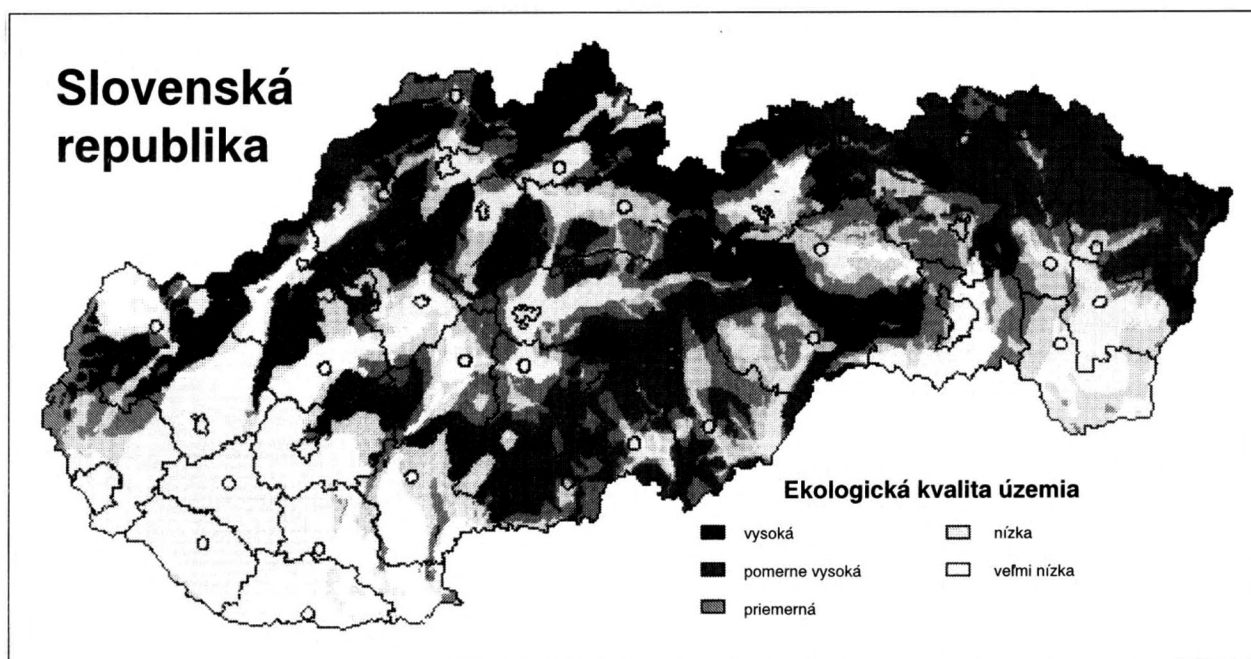
Věkové skupiny obyvatel do 35 let a nad 60 let deklarují k životnímu prostředí citlivější vztah než věková skupina 36-60 let. Ta má k němu o poznání chladnější vztah, kalkulativnější, až v jistém smyslu „cynický“. Při úsilí o environmentální výchovu, vzdělání, osvětu i ovlivnění hodnotových orientací se tedy jako nejslibnější jeví skupiny obyvatel do 35 let, příp. lidé v důchodovém věku.

Integrace sektorů

Integrace sektorů navazují na odvětvové analýzy. Měly by pomoci charakterizovat vzájemné vazby a souvislosti mezi odvětvími. Nebylo v našich silách vypracovat model, který by vazby mezi odvětvími kvantifikoval. Proto jsme se (v kolektivu osmi lidí) pokusili vzájemné vazby popsat a expertním odhadem jim přiřadit určitou důležitost (váhu).

Z analyzovaných 21 sektorů jsme připravili matici o 420 vzájemných vazbách, každé jsme přisoudili v bodové stupnici určitou váhu od 1 (nejslabší intenzita působení) po 10 (nejsilnější intenzita působení).

Podle celkového součtu bodů je možné určit stupeň (intenzitu) vlivu určitého sektoru na ostatní, stejně jako určit celkový stupeň (intenzitu) ovlivnění určitého sektoru ostatními sektory. Lze pak říci, že *ostatní sektory nejvíce ovlivňuje* politický systém (165 bodů), ekonomický systém (161), systém hodnot (159), právní systém (141), průmysl (138) a životní prostředí (132). *Nejvíce ovlivněnými sektory* působením jiných sektorů jsou: ekonomický systém (157), životní prostředí (151), systém hodnot (145), turistický ruch a rekreace (137), bezpečnost státu a obyvatel (128 bodů) a průmysl (125 bodů). Pokusili jsme se také vytipovat významné vícenásobné vazby, které by se mohly blíže sledovat jako zásadní pro rozvoj společnosti a vývoj kvality životního prostředí (bodové ohodnocení u všech vazeb bylo větší než 7).

Působení vazeb jsme rozlišovali na pozitivní a negativní. Cílem bylo identifikovat perspektivní rozvojové směry společnosti i klíčová ohniska potenciálních konfliktů. Příklad vícenásobných vazeb (závislostí) mezi sektory:

Výchova, vzdělání	- hodnotové orientace - výživa - - zemědělství - - ochrana přírody
- zemědělství	- ekologizace zemědělství - doprava - energetika - chemický průmysl - turistický ruch a rekreace

Vysvětlení: Výchovou a změnou hodnotových orientací se může pozměnit struktura výživy obyvatel, to silně ovlivní požadavky na zemědělskou produkci a to má zásadní vliv na řadu dalších odvětví, jako např. na chemický průmysl (menší poptávka po chemických hnojivech), energetickou produkci obnovitelných zdrojů - biomasy a bioplynu v zemědělství a z toho vyplývající menší závislost na fosilních palivech, na víceúčelové (polyfunkční) využití krajiny, s čím souvisí rozvoj turistického ruchu a rekreace.

Na základě těchto hodnocení se pro fungování a způsob chování společnosti nejdůležitější jeví:

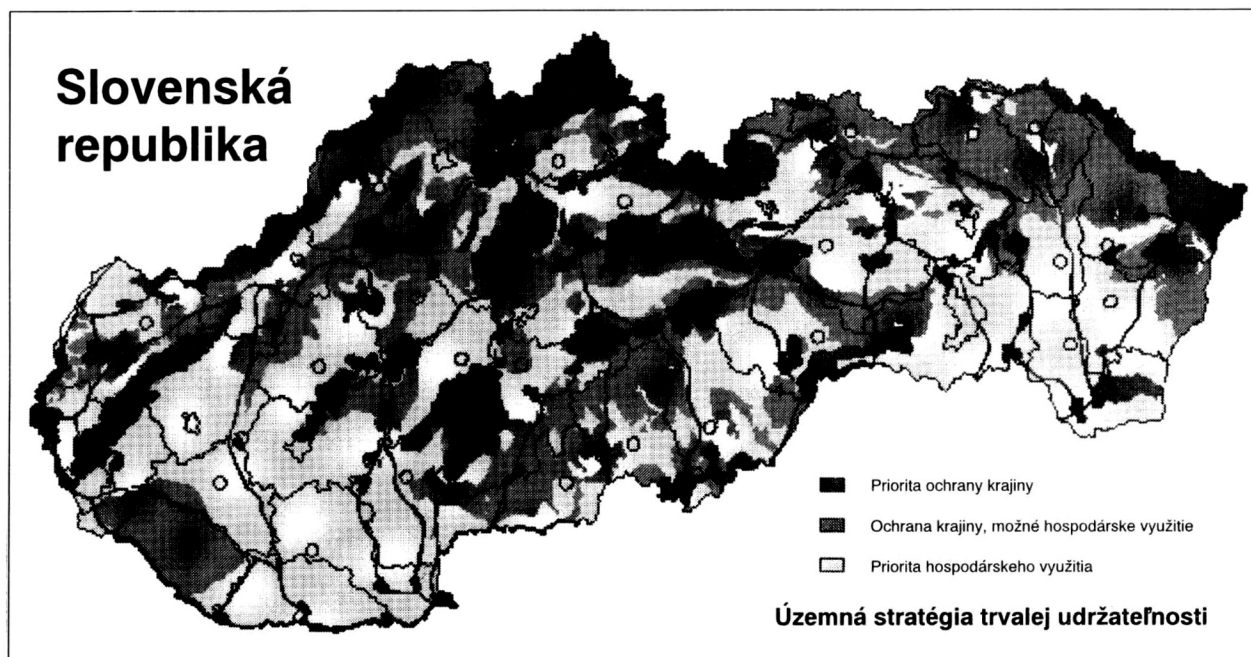
- systém hodnot,
- politický systém,
- ekonomický systém,
- právní systém.

Pro ovlivnění strategie rozvoje společnosti považujeme za klíčové investice do těchto sektorů:

- vzdělání a výchova,
- telekomunikace,
- výživa,
- restrukturalizace energetiky,
- restrukturalizace zemědělství (včetně krajinnětvorné funkce zemědělství),
- restrukturalizace průmyslu,
- doprava,
- turistický ruch, rekreace,
- bezpečnost,

Na předchozí práci bude navazovat tvorba alternativních scénářů rozvoje společnosti a zvláště podrobnější rozpracování scénáře „žádoucího“ - trvale udržitelného rozvoje společnosti. Jako východisko pro tuto etapu jsme připravili šest návrhů scénářů:

• **Klasická (liberální) peněžně tržní ekonomika.** Tento scénář vychází z předpokladu, že se u nás prosadí ekonomický model vycházející z hlavního proudu ekonomického myšlení (Ricardo, Smith, Friedman aj.). Klasická peněžně tržní ekonomika klade důraz na individuální práva a zodpovědnost. Stát zabezpečuje nutný institucionální rámec tržní ekonomiky (soudy, banky, burzy, armáda, policie), hlídá dodržování dohodnutých principů. Klasická peněžně tržní ekonomika vyžaduje vysokou mravní vyspělost společnosti, je velmi výkonná. Má i některá úskalí:

- je antropocentrická (může vést k egoismu, pocitu panskví nad přírodou, zdůraznění horizontálních vazeb ve společnosti může vést k rozpadu společnosti na „atomy“),
- vychází ze striktně racionalistického pojetí člověka (iracionální, resp. duchovní stránka lidské osobnosti se může dostat do pozadí),
- u méně vyspělých zemí, nebo u zemí, které prošly obdobím komunistické vlády, není zpravidla splněna podmínka „vysoké mravní vyspělosti společnosti“ pro bezproblémové fungování ekonomiky.

• **Klasická peněžně tržní ekonomika, respektující péči o životní prostředí.** Scénář je totožný s předchozím, avšak s tím rozdílem, že společnost si je vědoma problémů životního prostředí (díky výchově, vzdělání, osobní zkušenosti, komunikačním prostředkům) a má vůli je řešit. Tento směr se nazývá „free market environmentalism“. Převažuje přesvědčení, že tržní hospodářství, zdravá ekonomika má schopnosti a sílu včas vyřešit i problémy ohrožení životního prostředí.

• **Keynesiánská peněžně tržní ekonomika.** Tento scénář můžeme srozumitelněji nazvat „sociálně orientovaná tržní ekonomika“. V plném rozsahu přebírá celou neoklasickou mikroekonomii, tj. neruší základní systémotvorné principy tržní ekonomiky. Stát vstupuje do ekonomiky pouze při selhání trhu. Jako hlavní nástroj využívá fiskální politiku vycházející z koncepce cyklicky vyrovnaného roz-

počtu (v době krize se připouští rozpočtový deficit s cílem rychle oživit růst a zachovat zaměstnanost, v době konjunktury má být tento deficit splacen). Pokud trh neselhává, není nutné, aby se stát angažoval. Nicméně v praxi je zpravidla fungování trhu usměrňováno státem a jeho institucemi prostřednictvím vyšších daní, které pak slouží jednak pro sociální a kulturní potřeby (školství, zdravotnictví, podpora charitativních organizací a pod.), jednak se využívají pro strategické ovlivnění národního hospodářství (podporu, dotaci a preferenci určitých druhů dopravy, selektivní rozvoj odvětví považovaných za perspektivní apod.). Keynesiánský scénář má podobná úskalí jako předchozí dva:

- je antropocentrický, i když vypjatý individualismus a egoismus zde otupují zásahy státu (jde o formální pokus o vyšší míru kolektivismu),
- vychází z racionalistického pojetí člověka; iracionální, resp. duchovní stránka lidské osobnosti se může dostat do pozadí,
- nijak negarantuje „vysokou mravní vyspělost společnosti“, podmínku bezproblémového fungování ekonomiky.

• **Sociálně orientovaná tržní ekonomika, respektující péči o životní prostředí.** Scénář je totožný s předchozím, avšak s tím, že společnost si je vědoma problémů životního prostředí (díky výchově, vzdělání, osobní zkušenosti, komunikačním prostředkům) a má vůli je řešit. Orientace ekonomiky na růst a zvyšování materiální životní úrovně

však přetrvává. Především stát zasahuje do ekonomiky a podporuje rozvoj ekologických technologií, rozvoj recyklačního způsobu hospodaření. Podporuje environmentálně vhodné výroby a služby úlevami na daních (a zároveň daňově znevýhodňuje znečišťovatele), dotacemi apod.

Na určité hranici dosažené materiální životní úrovně může u velkých a významných sociálních skupin docházet k postupnému odklonu od materiálních hodnot a k přechodu na informační, postindustriálně orientovanou společnost. Větší pozornost se pak bude věnovat strategii setrvalého rozvoje a společnost se může připravovat i na limitované uskromnění. Přesněji - čistý vzduch, voda a zdravá krajina, menší pracovní vypětí, solidární mezilidské vztahy se začínají pociťovat jako součást životní úrovně.

Scénář se může jevit jako přijatelný kompromis mezi environmentalisty a ekonomy, jako určité východisko pro nejbližší léta příštího století.

• **Důrazná orientace společnosti na trvale udržitelný rozvoj.** Tomuto scénáři by mohla být blízká ordoliberalní peněžně tržní ekonomika (představitelé W. Eucken, K. Adenauer, L. Erhard aj.). Ta je přitom odlišná od klasické peněžně tržní ekonomiky i keynesiánské peněžně tržní ekonomiky tím, že je neantropocentrická. Člověk není chápán jako „střed vesmíru“, při zachování osobní svobody se podřizuje řádu (ordo), který ho přesahuje. Vedle horizontálních vztahů ve společnosti je zachována i vertikála, která brání rozpadu společnosti na atomy. Člověk chápe smysl své existence nikoli pouze v uspokojování svých zájmů (často bez ohledu na druhé), ale ve „splnění poslání“, která má vzhledem k existujícímu řádu (v tom je obsaženo i uspokojení jeho zájmů).

Ordoliberalní směr nechápe člověka jako ryze racionální bytost. Bere ve zvýšené míře v úvahu jeho stránku duchovní, resp. „iracionální“ a zejména jeho vazbu k „absolutnímu horizontu“. Proto jsou jeho zastánci křesťanské proudy. V Asii je tento směr založen na konfucianství.

Scénář důrazné orientace společnosti na trvale udržitelný rozvoj také vychází z předpokladu, že celá dnešní filosofie materiálního růstu a blahobytu je z dlouhodobého a globálního pohledu neudržitelná. Oba dřívější dominantní společenské systémy - socialismus i kapitalismus - mají v podstatě stejný cíl - konzumní společnost. Oba směřovaly k environmentální krizi. Vítězství kapitalismu může být relativní, i zde je konzumní orientace zcestná. Problémy nemohou vyřešit jen nové technologie, rozvoj vědy apod., nutná je změna hodnotových orientací. Podstatný je odklon od antropocentrismu (člověk jako střed dění, dobyvatel, vládce, lovec atd.) k biocentrismu (naturocentrismu) či teocentrismu, příp. k naturalizovanému nebo ekologizovanému humanismu. Růst materiální životní úrovně může být suplován růstem kvality života a rozvojem lidské osobnosti, především zanedbanou a téměř opuštěnou duchovní dimenzí. Charakteristická je decentralizace (osídlení, výkonné moci, výroby) a soběstačnost (energetická ale i obecně lidská).

• **„Divoká karta“.** Máme na mysli takový scénář vývoje, při kterém nastane událost nepravděpodobná a těžko předvídatelná. Nastane-li však, přehluší svým vlivem ostatní trendy, ze kterých „normální“ scénáře vycházejí. Jde především o neočekávané až katastrofické události typu ozónové díry, skleníkového efektu, obrovské migrace obyvatel z chudých nebo nebezpečných území, silná konkurence státu ze strany organizovaného zločinu atd. To může vést k „retardaci“, k ohrožení národa a volání po autoritářské vládě, osvíceném diktátorovi, což by se mohlo zvrátit v diktaturu „tvrdou“, ať už ultralevicovou či ultrapravicovou, s ideologií komunistickou, nacionalistickou, ekologickou nebo náboženskou. V takovém případě by scénář pravděpodobně opustil pravidla tržní ekonomiky.

V globálním měřítku existují alespoň tři potenciální skupiny problémů, které by mohly zapříčinit realizaci tohoto typu scénáře:

- ekologické problémy,
- problémy vztahů Sever - Jih,
- krize hodnot západní civilizace.

S divokou kartou se dá spekulovat i na domácí půdě. Před dvěma až třemi lety mohlo být divokou kartou rozdělení Československa, dnes či v budoucnu to může být prosazení se extrémní levicové či pravicové diktatury, ovládnutí teritoria gangy a mafiemi, které jsou státu rovnocenným partnerem (příklad Kolumbie, částečně i Itálie), havárie jaderné elektrárny, protržení hráze Gabčíkova (např. teroristickým útokem, tektonickým otřesem) a následující konflikt s Madarskem (politický či vojenský), nečekaně intenzivní problémy s národnostními menšinami (maďarskou, německou, rómskou), se zpochybněním hranic, násilně prosazované požadavky na vytvoření autonomních či samosprávných regionů atd.

Za takových podmínek by byl vývoj v jednotlivých odvětvích i rozvoj společnosti jako celku nepředvídatelný, nekontrolovatelný a chaotický. Nejdůležitější v takovém případě by bylo úsilí o navrácení se do „normálního stavu“, což předpokládá fungující právní řád, demokratický politický systém a tržně orientovanou ekonomiku.

Literatura

- Barney, G. O., 1980: The Global 2000. Report to the President. Entering the Twenty-first Century. Government Printing Office, Washington.
- Ekorsa, 1992: Obyvatelé a jejich vztah k životnímu prostředí - rychlé výsledky. [Výzkumná zpráva.] Praha.
- Garrett, M. J., Barney, G. O., Barney, K. R., Hommel, J., (ed.) 1991: Studies for the 21st Century. UNESCO, Institute for 21st Century Studies, Washington.
- Vavroušek, J., 1990: Životní prostředí a sebeřízení společnosti. Institut řízení, Praha.
- World Commission on Environment and Development, 1987: Our Common Future. Oxford University Press, Oxford.